

Anna Józefowicz

UNIwersytet w Białymstoku
WYDZIAŁ PEDAGOGIKI I PSYCHOLOGII

WARTOŚCI EDUKACYJNE WSPÓŁCZESNEJ PROZY DZIECIĘCO-MŁODZIEŻOWEJ W KONTEKŚCIE PROBLEMÓW DZIECKA OSAMOTNIONEGO

WSTĘP

Literaturę dla młodego czytelnika przez wiele wieków wstecz postrzegano instrumentalnie, jako źródło wzorów czy też antywzorów osobowych, a odwieczną tęsknotą pedagogów, jak stwierdziła Joanna Papuzińska, było aby za pomocą książki kierować myślami i czynami wychowanków¹. Z punktu widzenia pedagogiki książka dla młodego czytelnika powinna wpływać na rozwój jego systemu wartości, gdyż to wartości uszlachetniają ludzką naturę, budują człowieczeństwo w człowieku. Katarzyna Olbrycht szczególnie akcentowała znaczenie wartości ponadczasowych, transcendentalnej triady – dobra, które chroni przed czynami niegodnymi, sprzyja rozwojowi jego duchowości, prawdy, która chroni przed zakłamaniem i piękna które daje radość i pozwala łatwiej znosić trudy życia². Mimo, że jak dalej pisze autorka „(...) współczesna kultura zdominowana jest myśleniem w duchu pragmatyzmu i postmodernizmu, które to (...) negują sens posługiwania się pojęciem wartości (...) sceptycznie traktują wychowanie jako działanie programowo zorientowane na realizację określonych ideałów wychowania, uznając je samo w sobie za zagrażające wolności jednostki (...) wychowanie, niezależnie od deklarowanych założeń ideowych, zawsze jest wychowaniem do jakichś wartości”³.

¹ J. Papuzińska, *Dziecko w świecie emocji literackich*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 1996, s. 8–9.

² K. Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2000, s. 11–24.

³ Ibidem, s. 24.

Sztuka literackiej wypowiedzi, jako jedna z dziedzin artystycznych nieodłącznie związana z bieżącymi dylematami społeczno – kulturowymi, stawia wyzwania edukacyjne dla każdego opiekuna, wychowawcy, rodzica, któremu wrażliwość dziecka, bezpieczeństwo jego wewnętrznego świata nie są obojętne. Literatura sprzyja odkrywaniu wartości dzięki możliwości przeżywania losów bohaterów, dzięki możliwości budzenia silnych emocji.

Mimo, że dziś coraz bardziej natarczywie „(...) fikcyjny świat lektur ma potężnego konkurenta: rzeczywistość wirtualną – odrealnioną, sztuczną, rządzącą się własnymi regułami, ale jakże atrakcyjną dla (...) nastolatków”⁴, pochylę się nad literaturą piękną, literaturą współczesną adresowaną do dziecięco-młodzieżowego odbiorcy, jako bliską mu historycznie i językowo. Zauważam, że obecnie pisarze książek dla młodego czytelnika, często podejmują temat różnych obszarów dysfunkcyjności rodziny, jej dezorganizacji, zaburzonego funkcjonowania. W artykule wskażę na problem emocjonalnego osamotnienia dziecka we współczesnej dziecięco-młodzieżowej literaturze pięknej. Zależy mi na omówieniu różnych wymiarów osamotnienia dziecka, jego przeżyć oraz na wskazaniu edukacyjnych wartości wybranych lektur, które mogą być wykorzystane w szkole na III i IV etapie kształcenia, kiedy podejmowany jest temat obrony praw człowiek jak też przyczyn i skutków stygmatyzacji.

Dokonałam analizy następującej prozy polskiej, w której wystąpił problem osamotnienia dziecka w rodzinie: Małgorzaty Combrzyńskiej – Nogali, *Możesz wybrać kogo chcesz pożreć*, Marty Fox, *Magda.doc*; Małgorzaty Gutowskiej – Adamczyk, *Niebieskie nitki*; Joanny Jagiełło, *Kawa z kardamonem*; Grzegorza Kasdepke, *Poradnik hodowcy aniołów*; Barbary Kosmowskiej, *Sezon na zielone kasztany*; Beaty Ostrowickiej, *Zła dziewczyna*; Barbary Stenki, *Akcja Chłopaki*; Marcina Szczygielskiego, *Omega*; Małgorzaty Wardy, *Pięć sekund do IO*.

NIEDOBÓR WITAMINY M

Zaakcentować należy, że w ciągu ostatniej dekady, w powieści obyczajowej o charakterze psychologicznym, podejmowana jest problematyka, dawnej określana mianem tabu, np.: rozbitych rodzin w wyniku rozwodu, śmierci, migracji (Małgorzata Gutowska-Adamczyk, *Niebieskie nitki*; Barbara Ko-

⁴ M. Iwanowicz, *Uczniowska awersja do lektur szkolnych jako problem dydaktyczny i wychowawczy*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2006, nr 8, s. 541.

smowska, *Sezon na zielone kasztany*), gwałtów czy przedwczesnej, niechcianej ciąży (Dorota Terakowska, *Ono*; Marta Fox, *Magda.doc*; Barbara Ciwonik, *Ania*; Ewa Nowacka, *Małe kochanie wielka miłość*; Ewa Przybylska, *Ptasi instykt*), agresji wśród blokowisk, rasizmu (Ewa Przybylska, *Dzień kolibra* czy też *Most nad Missisipi*; Grzegorz Gortat, *Szczury i wilki* czy tegoż *Do pierwszej krwi*) toksycznych form miłości (Ewa Nowak, *Bardzo biała wrona*; Barbara Stenka, *Miłość psiakrew*), przemocy w rodzinie (Beata Ostrowicka, *Zła dziewczyna*), uzależnień (Anna Onichimowska, *Hera, moja miłość*; Krystyna Siecicka, *Chwileczkę Walerio*), choroby fizycznej jak też psychicznej (Joanna Jagiełło, *Kawa z kardamonem*; Katarzyna Ryrych, *Wyspa mojej siostry*; Tomasz Kwaśniewski, *Jedno oko na Maroko*), śmierci (Beata Ostrowicka, *Świat do góry nogami*), homoseksualizmu (Anna Onichimowska, *Koniec gry*; Barbara Ciwoniku, *Musisz to komuś powiedzieć*), sekt (Anna Onichimowska, *Lot komety*), bezdomności, życia w rodzinie zastępczej czy też domu dziecka, (Katarzyna Ryrych, *Król*; Marcel A. Marcel, *Oro*, Małgorzata Warda, *Pięć sekund do IO*). Świat w tych książkach jest realnym odzwierciedleniem przemian obyczajowych, a autorzy, często z wykształcenia pedagogzy (Ewa Nowak, Grażyna Bąkiewicz), socjologzy (Dorota Terakowska), filozofowie (Beata Ostrowicka, Ewa Przybylska) wykorzystują znajomość psychiki dojrzewającego człowieka, kreują go dodatkowo w taki sposób „(...)aby czytelnik mógł rozpoznać w swoje problemy, związane z fizycznym, emocjonalnym i społecznym dojrzewaniem (...) skupiają uwagę czytelnika na psychologicznych uwarunkowaniach działań i zachowań bohaterów”⁵. Przestrzenią akcji działań książkowych postaci jest najbliższe im środowisko, a więc najczęściej rodzinny dom i szkoła.

W tych realistycznych historiach bohaterem jest najczęściej dziecko osamotnione, a więc boleśnie odczuwające brak więzi, stałego kontaktu z osobą dla niego znaczącą.

Analizując pojęcie osamotnienia wskazane jest jego odróżnienie od pojęcia samotności, o ile bowiem jak pisał Jan Szczepański, samotność jest to stan psychiczny wybierany przez człowieka świadomie, o tyle osamotnienie występuje tam gdzie wzajemna łączność między ludźmi słabnie lub została zerwana⁶. Samotność jest stanem pożądanym w życiu człowieka, natomiast

⁵ M. Ostasz, *Proza dziecięco-młodzieżowa w drugiej połowie XX stulecia*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2008, vol. VI, s. 91.

⁶ J. Szczepański, *O indywidualności*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988, s. 120–127.

osamotnienie oznacza przeżywaną samotność. To zawsze stan dokuczliwy, nigdy nieoczekiwany i nie wybierany⁷.

Aleksandra Maciarz poczucie osamotnienia precyzuje jako „(...) stan psychiczny jednostki, która ma względnie trwałe niezaspokojone potrzeby akceptacji, przynależności i miłości oraz w wyniku tego osłabione oczekiwania co do nawiązywania pozytywnych relacji społecznych i więzi emocjonalnych z innymi ludźmi. Stan ten wywołuje przykre przeżycia (smutek, rozżalenie, przygnębienie) i niekorzystnie wpływa na rozwój, aktywność i przystosowanie społeczne jednostki”⁸.

Jadwiga Izdebska osamotnienie dziecka określa mianem „stanu dyskomfortu psychicznego” czy też „głodu emocjonalnego”, wynikającego z zaburzonych relacji emocjonalnych między dzieckiem a rodzicami, zakłócających jego właściwy rozwój⁹. Według Teresy Bauman „(...) osamotnienie to pewnego rodzaju „konieczność”, przed którą dziecko zostaje skazane na niepowodzenia w łączności z innymi, jest ono niezadowolone, cierpi, ale jednocześnie jest bezradne, bezsilne wobec przeżywanej sytuacji i jej przyczyn. Osamotnienie dziecka jest zawsze skutkiem jego sytuacji życiowej i charakteryzuje się tym, że wzajemna łączność między dzieckiem, a innymi osobami (matką, ojcem, kolegą, nauczycielem) ulega osłabieniu, rozluźnieniu”¹⁰. Zdaniem Marka Andrzejewskiego o poczuciu osamotnienia dziecka w rodzinie decyduje brak związku psychicznego dziecka z rodzicami, jego subiektywnie poczucie niekochania przez nich, emocjonalnego odrzucenia¹¹. Podobnie podtrzymuje Bożena Matyjas pisząc „(...) poczucie osamotnienia u dzieci najczęściej powstaje w wyniku osłabienia więzi emocjonalnych w rodzinie i braku wyraźnych przejawów ich akceptacji i miłości ze strony rodziców. W okresie dorastania istotną rolę odgrywa także brak zrozumienia i wsparcia w trudnych sytuacjach przez rodziców”¹². Poczucie

⁷ B. Matyjas, *Źródła prowadzące do osamotnienia dziecka w rodzinie*, <http://depot.ceon.pl/>, s. 127.

⁸ A. Maciarz, *Mały leksykon pedagoga specjalnego*, „Impuls”, Kraków 2005, s. 26.

⁹ J. Izdebska, *Samotność dziecka*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2006, s. 657.

¹⁰ T. Bauman, *Sytuacja dziecka osamotnionego*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 658.

¹¹ M. Andrzejewski, *Domy na pisaku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Wydawnictwo „W Drodze”, Poznań 1997, s. 67.

¹² B. Matyjas, op. cit., s. 128.

osamotnienia, jest „(...) źródłem braku poczucia bezpieczeństwa, równowagi emocjonalnej”¹³.

Maria Łopatkowa twierdzi, że do rozwoju duszy dziecka, jego sumienia, empatii potrzebna jest witamina M – witamina miłości, nabywana w serdecznej relacji z dorosłymi¹⁴. „Dziecko pozostawione samemu sobie (...) nie jest zdolne do selekcji i oceny tego, co mu ten świat dostarcza(...)”¹⁵.

Raport Tomasza Szlendaka przyczyny i skutki „(...) zaniedbanej piaskownicy jako metafory wczesnego rodzinnego i przedszkolnego wychowania, które może rodzic liczne problemy z konfliktami społecznymi, ubóstwem, brakiem kompetencji kulturowych niezbędnych do życia w epoce postrykowej i marginalizacji społecznej na czele (...)”¹⁶, wskazuje jak istotne jest dbanie o kształt tejże „piaskownicy” już w najwcześniejszym etapie wychowania. Smutnie brzmią słowa jednego z badanych przez autora chłopców, który to mówi o swojej rodzinie: „(...) problemem to jest takie osamotnienie w rodzinie, że tak naprawdę mamy cztery osoby w rodzinie... To nie jest rodzina, to cztery osoby, które tylko na jakimś poziomie się kontaktują”¹⁷. W analizowanej literaturze osamotnienie dziecka zaczyna się od zakłóceń komunikacji z bliskimi mu osobami, od zanikania form wspólnie spędzanego czasu. Lek na osamotnienie częściej jednakże znajdują dzieci z rodzin funkcjonujących prawidłowo, tam gdzie nie występuje przemoc fizyczna ani psychiczna. Ta młodzież, na co zwraca dalej uwagę Zofia Dołęga, ma w przeciwieństwie do młodzieży krzywdzonej poczucie własnej wartości, umie określić swoje miejsce w rodzinie, czuje się z nią związana, tęskni za bliskimi¹⁸.

Barbara Stenka w powieści *Akcja Chłopaki* przedstawiała fragment życia 12-letniej Romy, dziecka starszych rodziców. Roma w domu była najczęściej krytykowana, lekceważona i niedoceniana (była uzdolniona plastycznie). Brak przytulania ze strony rodziców sprawiał jej jednak największy ból. Ko-

¹³ Ibidem, s. 129.

¹⁴ M. Łopatkowa, *Samotność dziecka*, WSiP, Warszawa 1983; M. Łopatkowa, *Pedagogika serca jako podstawa życia według wartości*, [w:] B. Dymara (red.), *Dziecko w świecie wartości*, Impuls, Kraków 2003, s. 44.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ T. Szlendak, *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Warszawa, Instytut Spraw Publicznych 2003, s. 10.

¹⁷ Ibidem, s. 34.

¹⁸ Z. Dołęga, *Dzieci zagrożone samotnością*, [w:] D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza dzieciństwa*, TN KUL, Lublin 2001, s. 546–548.

munikat który słyszała niemal bez ustanku brzmiał „przeszkadzasz”, a próby zbliżenia się do rodziców były odbierane jako natręctwo. Marta, bohaterka powieście Grzegorza Kasdepke *Poradnik hodowcy aniołów* to z kolei dziecko przemęczonych rodziców – sobą, sytuacją materialną, brakiem własnego mieszkania. Czynniki to przyczyniały się, że ignorowali oni własną córkę, praktycznie nie zauważali swego dziecka. Dziewczynka, pomimo domu pełnego ludzi – mamy, taty, braciszka, ciotki, odczuwała bezmierny smutek, miała poczucie, że nikomu jest niepotrzebna. Miłka bohaterka powieści Doroty Combrzyńskiej – *Nogali Możesz wybrać kogo chcesz pożreć*, była z kolei zamkniętą w sobie nastolatką z zaniżoną samooceną. „Nie bądź taka kolczasta”¹⁹ powiedział do niej pewnego razu przyjaciel. W rodzinie traktowana był oschle, rodzice nie okazywali jej zrozumienia, a babcia i brat, bardzo ze sobą życzli, codziennie próbowali uświadomić Miłce, że jest od nich gorsza. Słów uznania, aprobaty nie odnalazła w rodzinie także Marcyśka, bohaterka powieści *Zła dziewczyna* Beaty Ostrowickiej.

Brak pedagogicznej wiedzy rodziców bohaterów przyczynił się do ich poczucia odrzucenia. Chłód w relacjach, ośmieszanie dziecka, porównywania go do innych dzieci w celu zawstydzenia, faworyzowanie jednego z dzieci w rodzinie na niekorzyść drugiego, to formy często nieuświadomionej przemocy psychicznej. Natalia Han-Ilgiewicz podkreśliła, że rodzic powinien być uwrażliwiony na to co dzieje się w jego rodzinie jak też być gotowym na wysłuchanie krytyki na temat swojego postępowania²⁰. Na konstruktywną krytykę opiekunów nie ma miejsca w literackich rodzinach. Powołując się na typologię postaw rodzicielskich Marii Ziemskiej występują w nich trzy niewłaściwe postawy rodzicielskie: unikająca, odtrącająca i nadmiernie wymagająca (korygująca)²¹. Autorka pisze: „(...)w kontaktach z rodzicami dziecko tworzy sobie obraz własnego „ja”. Pojęcie własnego ja rozwija się pod wpływem aprobaty osób znaczących, postaw rodziców. Mając rodziców o właściwych postawach dziecko nabiera o sobie dobrego mniemania, przy postawie surowej, odtrącającej dziecko odczuwa lęk i ocenia siebie negatywnie. Przy postawie zbyt wymagającej rozwija się w dziecku poczucie niskiej wartości”²².

¹⁹ M. Combrzyńska-Nogala, *Możesz wybrać kogo chcesz pożreć*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2014, s. 120.

²⁰ N. Han-Ilgiewicz, *Dziecko w konflikcie z rodziną*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1971, s. 8–9.

²¹ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.

²² Ibidem, s. 146.

Miłka (Możesz wybrać kogo chcesz pożreć) nadmiernie karcona przez despotyczną babcią i brata, zaczyna wierzyć w to jak oni ją postrzegają, że jest niedojdą. Skutkuje to jej poczuciem niższości wobec innych ludzi, lękiem przez nimi. Marta (*Poradnik hodowcy aniołów*), którą z kolei rodzice unikają, wstydząc się swojej nieudolności materialnej, niebezpiecznie ucieka w świat własnej wyobraźni.

Tak jak w przypadku rodzin pełnych przyczyną osamotnienia dziecka jest częściej niewiedza pedagogiczna, tak w przypadku rodzin rozbitych zapracowanie i przemęczenie tego z rodziców, które pozostało z dzieckiem i jest zobligowane od cięższej pracy w celu utrzymania rodziny w nowej konfiguracji²³. Tak dzieje się w opowiadaniu *Warsztaty z miłości ze zbioru Sezon na zielone kasztany* Barbary Kosmowskiej, gdzie zostało ukazane samotne macierzyństwo i związany z nim bardziej dotkliwy brak czasu dla córki spowodowany pogonią za pracą jako źródłem utrzymania, ale i chęcią kariery. Na swoim własnym blogu Iga pisze, jak bardzo tęskni za „bardzo konkretną mamą”²⁴, nie wystarczając jej jedynie niektóre wspólne wieczory. Także w zrekonstruowanej rodzinie nie potrafi odnaleźć się Leon, inny bohater powieści *Możesz wybrać kogo chcesz pożreć*. Opuszczony przez nadpobudliwą emocjonalnie matkę, nie umie nawiązać dobrego kontaktu z równie niestałym emocjonalnie ojcem. Jedyńą bliska mu osoba staje się babcia Asia. To ona potrafi zarazić go pozytywną energią i to z nią chłopiec postanawia zamieszkać, co staje się lekarstwem na towarzyszące mu roztrzęsienie emocjonalnej wywoływane manipulacyjnymi listami wysyłanymi przez matkę. „(...) dalej był opis jej postępów w drodze do transcendencji, coś o jakichś aurach, że je widzi (...) kilka zdań o tym, jak strasznie za nim tęskni i kogo wini za to, że ma rozdarte serce, na koniec jak zwykle gorąca prośba o wybaczenie”²⁵.

Należy podkreślić, że współcześnie spotykamy coraz więcej lektur gdzie struktura rodziny wykracza poza jej tradycyjne rozumienie²⁶. Jednakże

²³ E. Zawisza, *Solomarki. Współczesne samotne macierzyństwo w lustrze net-przestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013, s. 70.

²⁴ B. Kosmowska, *Sezon na zielone kasztany*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2013, s. 8.

²⁵ M. Combrzyńska-Nogala, op. cit., s. 83.

²⁶ Współcześnie często natrafia się na opinie, iż instytucja rodziny się chwieje, że przeżywa głęboki kryzys, że następuje dezintegracja więzi rodzinnych. Powołując się na klasyczne socjologiczne definicje rodziny, które opierały się na założeniu, że jest to

rodzina nadal stanowi niepodważalną wartość w marzeniach bohaterów literackich, tyle że marzą oni o dominacji w niej wartości „jakości” relacji w tejże rodzinie, realizacji wspólnoty, a nie „bylejkości” byle w rodzinie w tradycyjnym jej znaczeniu. Takiej bylejakość wolnego czasu doświadczyła chociażby Marta, która „(...) parokrotnie chciała wyciągnąć (...) na spacer mamę i tatę, ale mimo obietnic kończyło się z reguły na trzygodzinnych zakupach w hipermarkecie. Potem wszyscy byli zmęczeni, aby iść gdziekolwiek. Wszyscy poza Martą²⁷ czy też Linka, której rozmowa a matka wyglądała następująco:

- Mamo?
- co znowu? Przeszkadzasz mi, przecież widzisz, że pracuję!
- jest taka szkoła... artystyczna. Społeczna.
- szkoła społeczna? Zwariowałaś? A skąd niby miałabym wziąć na to pieniądze? Uczyć ci się nie chce i tyle! (...²⁸).

Przywiązanie może zrodzić się, jak twierdziła M. Ziemska kiedy kontakt dziecka z daną osobą jest autentycznie szczodry, stąd „(...) ważna jest

związek dwojga osób różnej płci połączonych węzłem małżeńskim oraz ich potomstwa, zamieszkujących wspólne gospodarstwo domowe, wiemy, że takie pojmowanie rodziny miało uzasadnienie w wielowiekowej patriarchalnej tradycji, która traktowała tę pierwotną grupę społeczną jako skuteczny mechanizm kontroli społecznej oraz przekazywania młodemu pokoleniu norm i wzorów kulturowych. Obecnie dużą rolę w kształtowaniu postaw, sposobu myślenia odgrywają środki masowego przekazu, kreując styl życia, wzorce osobowe, wyznaczając role społeczne członkom rodziny, lansując modele rodziny. Już Alvin Toffler w książce *Trzecia fala*, pytał o rodzinę przyszłości gdzie postawił tezę, iż cechą ponowoczesnego społeczeństwa jest różnorodność związków pokrewieństwa i małżeństwa. Twierdził także, iż nie możemy już rodziny nuklearnej traktować jako modelu idealnego. Dziś współistnieją obok siebie małżeństwa homoseksualne, małżeństwa kontraktowe, grupy ludzi starszych, skupiska plemienne (A. Toffler, *Trzecia fala*, PIW, Warszawa 1997, s. 326.). Podobnie twierdził Stefan Kawula, pisząc, że małżeństwo i rodzina przypomina współcześnie mozaikę. Autor wymienia związki partnerskie, związki zwane LAT (*Living apart together*, razem ale osobno), dodatkowego męża/żonę, męża odwiedzającego, na próbę (S. Kawula, *Przemiany i przyszłość rodziny współczesnej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2006, nr 2, s. 12). Toteż, w ponowoczesnym świecie instytucja rodziny nie tyle przeżywa kryzys, ile nieustannie następują przemiany form życia rodzinnego. Dziś mianem rodziny zaczyna określać się związki między ludźmi, których nie łączy ani krew ani małżeństwo ale dobrowolna więź emocjonalna. Cechą współczesności jest różnorodność typów związków uczuciowych, brak dominującego modelu rodziny i zmiana w jej systemie władzy.

²⁷ G. Kasdepke, op. cit., s. 33–34.

²⁸ J. Jagiełło, *Kawa z kardamonem*, Łódź 2011, s. 21.

jakość interakcji z dzieckiem. Czas przebywania jest istotny o ile zachodzą interakcje”²⁹. W ten sposób Roma marzy o rozmowach z mamą, przytulaniu jej, pogłaskaniu, nie otrzymując tego ukojenia szuka w sztuce – malowaniu. Na płótno przelewa także swoje cierpienie-towarzyszące jej uczucia rozżalenia, złości, niepewności Linka (*Niebieskie Nitki*), wynikające z poczucia zawodu wobec obojga rodziców. Marta (*Poradnik hodowcy aniołów*) marzy o wspólnym wyjeździe rodzinnym, spacerach, skierowanego do niej uśmiechu rodziców, jednakże nie dostając powyższego coraz częściej zaczyna potajemnie wymykać się z domu. Rodzice Lenki (Sezon na zielona kasztany) pochłonięci sprawami związanymi z rozwodem, oraz podziałem majątku, zapomnieli o uczuciach swojego dziecka, co córka trafnie określiła w wierszu, (poezja była jej ratunkiem):

(...) Na pół przecięli swoje życie,
 Osobno mąż, osobno żona,
 Więc sobie pomyślałam skrycie,
 Że tylko ja niepodzielona.
 (...)Ale czasami, babciu moja,
 Bądź taka dobra i popatrz w dół,
 Żeby w tych taty i mamy bojach,
 Ktoś nie podzielił mnie na pół...³⁰

Bolesny jest temat trudnych relacji osobowych matka–córka. Nastoletnie bohaterki powieści Barbary Ciwoniuk, *Musisz to komuś powiedzieć*; Grzegorza Kasdepke, *Poradnik hodowcy aniołów*; Joanny Jagiełło, *Kawa z kardamonem*; Ewy Nowackiej, *Małe kochanie wielka miłość*; Anny Onichimowskiej, *Najwyższa góra świata*; Doroty Terakowskiej, *Ono*; Marty Fox, *Magda. doc*, odczuwają dojmujący brak bliskości relacji z matką, cierpią, powołując się na słowa Marii Łopatkowej, na niedobór witaminy M. Przyglądamy się matkom, które nie potrafią okazać serca własnym dzieciom, matkom egoistycznym, sfrustrowanym, niedojrzałym do macierzyńskiej roli co ociera się o zagrożenie zdrowia i życia ich córek (nastoletnie cięża, anoreksja i bulimia, ucieczka z domu).

W wymienionych powieściach relacje między dziećmi i rodzicami odbiegają od normy w rozumieniu domu dającego ciepło i bezpieczeństwo.

²⁹ M. Ziemska, op. cit., s. 129–130.

³⁰ B. Kosmowska, *Sezon na zielona kasztany*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2013, s. 93–94.

Dzieciństwo i młodość niewiele mają tu wspólnego z beztruską zabawą poddyktowaną bogatą nastoletnią wyobraźnią. Rozwód, śmierć rodziców, ich choroby (depresje i samobójcze próby), alkoholizm, to tragedie widziane oczami pogubionego w nich młodego człowieka. Równie często dochodzą do tego trudne relacje rówieśnicze, budowanie pozycji w grupie, szukanie swojego miejsca i akceptacji. Doświadczenia wyniesione z rodzin pochodzenia niczym cień kładą się na dalszą jakość życia bohaterów. Powodują zaburzenia w psychospołecznym rozwoju człowieka, a więc niepewność swojej roli w stadium młodzieńczego kryzysu tożsamości wynikającą z poczucia niższości w fazie wcześniejszej, jak też kryzysu zaufania. Brak znaczących innych przyczyniać może się do przyjmowania przez młodego człowieka tożsamości negatywnej – akceptacji negatywnych treści dotyczących obrazu siebie i świata³¹.

Alice Miller w swoich książkach *Dramat udanego dziecka* oraz *Zniewolone dzieciństwo* dowodzi, że sposób w jaki dorośli traktowali potomstwo w dzieciństwie będzie miał w przyszłości wpływ na relacje tychże dzieci z innymi ludźmi, a szczególnie z ich własnymi dziećmi. Rozwiązanie które proponuje jako uzdrawiające to ponowne przeżycie wypartych w dzieciństwie emocji i uczuć³². Powyższą literaturę w wielu fragmentach można uznać za terapeutyczną i zalecaną na III etapie edukacji szkolnej. W podstawie nauczania języka polskiego na III etapie edukacyjnym w wymaganiach szczegółowych treści nauczania w punkcie analiza i interpretacja tekstów kultury, problemie ich wartościowania, czytamy, iż uczeń „ (...)ze zrozumieniem posługuje się pojęciami dotyczącymi wartości pozytywnych i ich przeciwieństw oraz określa postawy z nimi związane (...) oraz (...) omawia na podstawie poznanych dzieł literackich i innych tekstów kultury podstawowe, ponadczasowe zagadnienia egzystencjalne, np. miłość, przyjaźń, śmierć, cierpienie, lęk, nadzieja, samotność (...)”³³.

Nawiązując do powyższego punktu podstawy programowej, poddane analizie lektury powinny być znane nie tylko młodzieży (do niej są nade wszystko adresowane) ale każdemu świadomemu wychowawcy czy opiekunowi młodego człowieka, który to zauważa problem w wyrażaniu przez

³¹ L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Wydawnictwo WIT-GRAF, Toruń 2000, s. 68–70.

³² A. Miller, *Zniewolone dzieciństwo*, Media Rodzina, Poznań 1999.

³³ Podstawa programowa przedmiotu język polski, III etap edukacyjny, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/2b.pdf>, s. 38.

dziecko emocji, wie o jego smutku, osamotnieniu i zdaje sobie sprawę z konsekwencji takiego stanu. Ich wspólna lektura, interpretacja może być pierwszym krokiem pomocy w odbudowaniu więzi w rodzinie.

JAJKO MĄDRZEJSZE OD KURY

Rodzice w najnowszej prozie to coraz częściej źródło opresji albo obraz postępującej indolencji wychowawczej. Zdecydowanie mądrzejsze i bardziej wrażliwe są od nich nastolatki, które muszą radzić sobie bez rodziców lub mimo ich nieudolnych prób ogarnięcia siebie i otoczenia wokoło.

Za dzieckiem, młodym człowiekiem opowiadał się już Antoine de Saint-Exupéry w *Małym Księżciu*. Wędrówka Księcia udowadnia, że to młody człowiek w zestawieniu z dorosłym jest mądry, otwarty, bezinteresowny. Kornelia Czogalik pisała: „One (dzieci) intuicyjnie wiedzą, na czym polega sztuka życia wartościowego i sensownego, one nie pomylą drobiazgu z istotą rzeczy. A dorośli może tylko starać się zachować tę duchową dziecięcość lub jak najszybciej ją odbudować, jeśli już zdążyła ulec prozie dorosłości”³⁴.

Przepaść w potrzebach, oczekiwaniach, zachowaniach dzieli chociażby Magdę, bohaterkę książki *Duch z Niewidomic. Tajemnice Starego pałacu* Katarzyny Majgier od jej rodziców i brata. Kreacja części fabuły służy ukazaniu obłudy i fałszu świata dorosłych – tutaj uczestników konsumpcyjnego świata. Lektura pokazuje dwie postawy wobec świata – konsumpcyjną (rodzice, brat) oraz wyższej jakości, niekonformistyczną (Magda). Przerazająca jej pustota intelektualna i emocjonalna rodziców Magdy o wyłącznie materialnych potrzebach, podążających za trywialnymi rozrywkami, żyjących na pokaz. „– Co prawda ciemnoniebieski wydawał mi się bardziej odpowiedni do Sali kinowej, we wszystkich galeriach handlowych taki mają – ciągnęła pani Czereśniak (...) – ale bordo brzmi bardziej elegancko. – Zamów sobie, co tylko chcesz – zgodził się znudzony pan Czereśniak. – Stać mnie – dodał z dumą”³⁵. Oczytana, mądra, błyskotliwa 12-letnia Magda jest na ich tle dziwnym tworem, niepasującym do nich. Konsumpcyjna postawa rodziców Magdy przypomina nam postawy dwóch innych rodzin znanych

³⁴ K. Czogalik, *Obraz rodziny w lekturach gimnazjalnych*, „Forum Rodziny” 2014, nr 4, s. 111.

³⁵ K. Majgier, *Duch z Niewidomic. Tajemnice Starego pałacu*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2014, s. 51.

ze współczesnej literatury obcojęzycznej – rodzinę Dursleyów z Harrego Pottera i Matyldy z powieści R. Dahl’a.

W *Czarnym Młynie* Marcin Szczygielskiego również udowadnia, że dzieci są bardziej dojrzałe, bardziej wrażliwe od dorosłych. Rodzice nie są w stanie porozumieć się z nimi, gdyż reprezentują one postawę ciekawości świata, fascynacji nauką kiedy rodzice odwrotnie – ignorują mądrość i wiedzę. Młode pokolenie okazuje się kontynuatorem humanistycznych wartości: prawdy, dobra, gdy tymczasem rodzice jak zaczarowani hołubią pieniądź i władzę. Leon Dyczewski, ów szeroki wachlarz możliwości wyboru, wycofania się, ponownego decydowania, co oferuje współczesne społeczeństwo, nazywał „łatwością życia”. Autor nie twierdził jednak, że ułatwiają one człowiekowi życie. Sformułował tezę odwrotną, wskazując, że sprzyjają osamotnieniu człowieka, stwarzają blokadę w budowaniu więzi³⁶.

UCIECZKA W WIRTUALNY ŚWIAT

Coraz częstszym tematem literackim staje się niepokojący problem uzależniania młodego człowieka od mediów, internatu, komputerowych gier. Ucieczka w wirtualny świat jest jedną z form poradzenia sobie z osamotnieniem, to wycofanie się z tak zwanego zimnego domu w świat dający odpryski szczęścia, sztucznie wykreowany na miarę płytkich potrzeb zagubionych emocjonalnie nastolatków. Prześmiewcą bezrefleksyjnego stylu życia, pogoni za modą, internetowymi nowinkami, jest niezrównany w swych pomysłach literackich pisarz młodego pokolenia Paweł Beręsewicz. W powieści *Noskawery*, świat nastolatków przedstawiony jest jako dżungla, gdzie rządzi silniejszy – w tym przypadku lepiej ubrany, posiadający „modniejsze gadzety”, a tych, którzy nie podążają za modą, spotyka odtrącenie i kpina. Kiedy czytamy kontrowersyjne słowa: „(...) co za sztuka, sprzedawać ludziom rzeczy, których potrzebują? Sprzedawać coś, co jest zupełnie zbędne o! to jest zadanie(...)”³⁷, aż prosi się o dyskusję na temat zasad etycznych jakimi powinny kierować się media³⁸.

³⁶ L. Dyczewski, *Rodzina-społeczeństwo-państwo*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1994, s. 37–40.

³⁷ P. Beręsewicz, *Noskawery*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2014, s. 25.

³⁸ Dyskusji z młodzieżą w nawiązaniu do podstawy programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie na IV etapie edukacyjnym, gdzie czytamy: „uczeń wyjaśnia, jakimi zasadami etycznymi powinny się kierować media i ocenia przykłady kontro-

Także Marcin Szczygielski w *Omedze* przedstawia portret współczesnych nastolatków, dla których granica między realem a rzeczywistością wirtualną staje się coraz bardziej umowna. Tak łatwo zanikają w niej ludzkie odruchy i emocje, a człowiek staje się samolubny.

Tomasz Trojanowski w *Stroicielu* ukazał wizję skorumpowanego świata materializmu, który bombarduje człowieka setkami wzrokowych, smakowych czy słuchowych bodźców, programując jego wewnętrzny imperatyw na zdobywanie, kupowanie, eliminację wroga.

Krystyna Siesicka w bardziej poetyckiej formie (specyficzny styl wypowiedzi językowej) także próbowała uporać się z tematem przywiązywania zbyt dużej wagi do świata fikcyjnego, paranoicznego wręcz mieszania go z rzeczywistością w powieści *Dziewczyna Mistrza Gry*. Najdalej jednak w powadze traumatyczności zdarzeń kontaktu bohatera z wirtualną rzeczywistością posunęła się Małgorzata Warda w książce *5 sekund do Io*. Autorka połączyła w powieści obyczajowej z elementami s-f dla nastolatków tematykę szkolnej strzelaniny, gier komputerowych oraz problemów z jakimi borykają się dzieci mieszkające w rodzinach zastępczych, pogotowiach opiekuńczych i domach dziecka. Alternatywna rzeczywistość kusi, bo ma do zaoferowania więcej tego, czego nam brakuje w rzeczywistości, z tym, że wejście do niej z przytłaczającym bagażem emocjonalnym może mieć wypaczone skutki. Wirtualny świat w który wkracza Mika daje silne emocje, adrenalinę, tajemniczość, strach, ból taki jak prawdziwy, a więc daje drugie życie, albo pozwala poczuć, że się naprawdę żyje. Tyle, że rodzi się pytanie – gdzie leży granica, za którą przychodzi zatracenie, uzależnienie kosztem bliskich, zdrowia, moralnych wartości, a nawet życia. To trudna książka uświadamiająca jak zgubne skutki może mieć gra, gdy zaczyna przekraczać ramy rozrywki i staje się walką na śmierć i życie. Powyższe lektury warto zestawzić z ważnymi dziełami filmowymi w temacie zniewolenia człowieka przez wirtualny świat (*Sala samobójców* w reż. Jana Komosy) czy też „granica człowiekiem” w systemie totalitarnym (*Igrzyska śmierci* w reż. Francisca Lawrence’a).

Komunikowanie fabuły powyższych powieści z wydarzeniami świata realnego sprawia, że mogą być one wykorzystane jako narzędzie w edukacji szkolnej. W podstawie programowej od pierwszego jej stopnia zwraca się uwagę na rolę środków społecznego przekazu w życiu społecznym i indywi-

dualnym oraz na istotę pracy nauczyciela w edukacji medialnej rozumianej jako wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów. Proponowane lektury mogą być pomocne w nabywaniu świadomości „(...) niebezpieczeństwa oszustwa i manipulacji powodowanych anonimowością uczestników komunikacji w sieci, łatwego obrażania (...), ośmieszania (...) oraz skutków kłamstwa, manipulacji, ironii”³⁹.

ZAKOŃCZENIE

Wszystkie analizowane powieści łączy temat osamotnienia dziecka. Bez względu na to jak wygląda sytuacja rodzinna bohaterów, czy wychowywał się w rodzinie pełnej, rozbitej, zrekonstruowanej, każdy z nich miał poczucie emocjonalnego porzucenia przez rodziców. Samotność emocjonalna dziecka wynikała najczęściej z niepoświęcania mu czasu (zapracowanie rodziców, postawa odtrącająca), jak też nieumiejętności znalezienia wspólnego języka (postawa krytykująca czy unikająca). Skutki osamotnienia bohaterów to najczęściej zamknięcie się w sobie, problemy w relacjach z rówieśnikami, zaniżona samoocena, apatyczność, trudności w lokowaniu uczuć, wyborze wartości i poszukiwaniu właściwych autorytetów (ucieczka w świat gier komputerowych). Treści analizowanych powieści prezentują jednakże formy pomocy, próby rozwiązania trudnych sytuacji, wzorce zachowań. Dojrzewający bohaterowie mimo trudnej sytuacji emocjonalnej, poszukują samego siebie, swojej tożsamości a więc sensu istnienia, przynależności i odrębności. Odnajdują ją i siebie w sztuce (malarstwie, muzyce, poezji), opiece nad zwierzętami, przyjaźni. Biblioterapeutyczne znaczenie ma też próba nawiązania więzi z dziadkami, prawdziwej, silnej jak kasztanowiec jak to się dzieje w jednym z opowiadań B. Kosmowskiej⁴⁰ czy powieści M. Combrzyńskiej-Nogali, gdzie czytamy „(...) dziadek Mateusz miał tę miłą cechę, że zawsze zjawiał się w odpowiednim momencie, niby anioł stróż, i wszystko jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki zaczynało działać lepiej lub w ogóle ruszało z miejsca”⁴¹. W wielu fragmentach omawianych lektur czytelnik będący ciągle wiekowo jeszcze dzieckiem, może poczuć

³⁹ Podstaw programowa przedmiotu język polski, III etap edukacyjny, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/2b.pdf>, s. 39.

⁴⁰ B. Kosmowska, op. cit., s. 97.

⁴¹ M. Combrzyńska-Nogala, op. cit., s. 10.

się doceniony w starciach z osobami dorosłymi, przez to zaś chętniej dać posłuch solidarnemu z nim literackiemu bohaterowi. Stąd też może potraktować wiele z wymienionych powieści jako poradniki dobrego życia, które wskazują na konieczność znajomości praw człowieka, sposoby ich ochrony i niebezpieczeństwa ich naruszenia. Widzę także sens ich znajomości w kontekście rozmów z młodzieżą o osamotnieniu jako jednym ze źródeł stygmatyzacji np. na lekcjach wiedzy o społeczeństwie, gdzie w podstawie programowej czytamy, iż uczeń (...) wyjaśnia na przykładach, w jaki sposób dochodzi do stygmatyzacji społecznej i jakie mogą być jej skutki⁴².

Dobra powieść zawsze może uzdrawiać, od wieków bowiem potrafi zwielokrotnić istnienie ludzkie, pozwalać żyć czytelnikowi w wielu światach naraz, co ofiarowuje mu emocje, mądrość, pamięć i historię. Zadaniem dorosłego jest wspierać młodego w samodzielnym wyborze lektury otwierając przed nim jak najszerszy wachlarz wartościowych książek, co pomaga mu w dalszej drodze życiowej bycie nie tylko odbiorcą, ale i twórcą kultury.

LITERATURA

- Andrzejewski M., *Domy na pisaku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Wydawnictwo „W Drodze”, Poznań 1997.
- Bauman T., *Sytuacja dziecka osamotnionego*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Czogałik K., *Obraz rodziny w lekturach gimnazjalnych*, „Forum Rodziny” 2014, nr 4.
- Dołęga Z., *Dzieci zagrożone samotnością*, [w:] D. Kornas-Biela (red.), *Oblicza dzieciństwa*, TN KUL, Lublin 2001.
- Dyczewski L., *Rodzina-społeczeństwo-państwo*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1994.
- Han-Ilgiewicz N., *Dziecko w konflikcie z rodziną*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1971.
- <http://calapolskaczytadzieciom.pl/>
- <http://depot.ceon.pl/>
- <http://ibby.pl/>
- <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/2b.pdf>
- <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/4d.pdf>

⁴² Podstawa programowa – wiedza o społeczeństwie – liceum, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2011/02/4d.pdf>, s. 97.

- Iwanowicz M., *Uczniowska awersja do lektur szkolnych jako problem dydaktyczny i wychowawczy*, „Acta UniversitatisLodziensis” 2006, nr 8.
- Izdebska J., *Samotność dziecka*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2006.
- Kawula S., *Przemiany i przyszłość rodziny współczesnej*, „Państwo i Społeczeństwo” 2006, nr 2.
- Łopatkowa M., *Pedagogika serca jako podstawa życia według wartości*, [w:] B. Dymara, *Dziecko w świecie wartości*, „Impuls”, Kraków 2003.
- Łopatkowa M., *Samotność dziecka*, WSiP, Warszawa 1983.
- Maciarz A., *Mały leksykon pedagoga specjalnego*, „Impuls”, Kraków 2005.
- Miller A., *Zniewolone dzieciństwo*, Media Rodzina, Poznań 1999.
- Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2000.
- Olearczyk T.E., *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne Problemy Kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków 2007.
- Ostasz M., *Proza dziecięco-młodzieżowa w drugiej połowie XX stulecia*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2008, vol. VI.
- Papuzińska J., *Dziecko w świecie emocji literackich*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 1996.
- Szczepański J., *O indywidualności*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988.
- Szlendak T., *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Warszawa, Instytut Spraw Publicznych 2003.
- Toffler A., *Trzecia fala*, PIW, Warszawa 1997.
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Wydawnictwo WIT-GRAF, Toruń 2000.
- Zawisza E., *Solomanki. Współczesne samotne macierzyństwo w lustrze net-przestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2013.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.

LITERATURA PIĘKNA

- Beręsewicz P., *Noskawery*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2014.
- Combrzyńska-Nogala D., *Możesz wybrać kogo chcesz pożreć*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2014.
- Fox M., *Magda.doc*, Wydawnictwo Akapit-Press, Wrocław 2008.

- Gutowska-Adamczyk M., *Niebieskie nitki*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2011.
- Jagiello J., *Kawa z kardamonem*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2011.
- Kasdepke G., *Poradnik hodowcy aniołów*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013.
- Kosmowska B., *Sezon na zielone kasztany*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2013.
- Majgier K., *Duch z Niewidomic. Tajemnice Starego pałacu*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2014.
- Ostrowicka B., *Zła dziewczyna*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2014.
- Stenka B., *Akcja Chłopaki*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2009.
- Szczygielski M., *Omega*, Wydawnictwo „Instytut Wydawniczy Latarnik”, Warszawa 2009.
- Terakowska D., *Ono*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2003.
- Warda M., *Pięć sekund do IO*, Media Rodzina, Poznań 2015.

STRESZCZENIE

Autorka tekstu wskazuje na problem emocjonalnego osamotnienia dziecka we współczesnej dziecięco-młodzieżowej literaturze pięknej. Osamotnienie dziecka rozumie jako brak związku psychicznego z rodzicami, jego subiektywne poczucie niekochania przez nich, emocjonalnego odrzucania. Omawia różne wymiary osamotnienia oraz przeżycia dziecka osamotnionego emocjonalnie. Wskazuje na edukacyjne wartości lektur, które mogą być wykorzystane np. na lekcjach języka polskiego na III i IV poziomie kształcenia, w celach uwrażliwiania czytelnika, kształtowania jego hierarchii wartości, tożsamości osobistej i społecznej, przy omawianiu zagadnień egzystencjalnych oraz na lekcjach wiedzy o społeczeństwie przy zagadnieniach przyczyn i skutków stygmatyzacji społecznej oraz omawianiu ochrony praw człowieka.

Słowa kluczowe: osamotnienie, dziecko, literatura piękna, wartości, więzi.

THE EDUCATIVE VALUES OF THE CONTEMPORARY PROSE FOR CHILDREN AND YOUTH WITHIN THE CONTEXT OF CHILD'S LONELINESS

SUMMARY

The author of this paper indicates the problem of the child's emotional loneliness in contemporary bell literature addressed to child and youth. Loneliness of the child is understood as a lack of mental relation with their parents, the subjective

feeling of not loving by them, emotional rebuffs. The author discusses the different dimensions of loneliness and points to the educational values of the analyzed books, which can be used for example on polish lessons for III and IV level of education, for the purpose of sensitizing the readers, shaping their hierarchy of values, personal and social identity and as well as on social science lessons during discussing the causes and consequences of social stigmatization or discussing about the human rights.

Key words: loneliness, child, bell literature, values, bonds.